

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

ДЕМЧЕНКО НАТАЛІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 37 (09) (477) „18/19”

**ГУМАНІТАРНА ОСВІТА В РЕЦЕПЦІЇ СЛАВІСТІВ
ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор
Вовк Людмила Петрівна,
Національний педагогічний
університет імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри теорії
та історії педагогіки.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Віра Олександрівна,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
завідувач кафедри педагогіки і методики
початкового навчання;

кандидат педагогічних наук, доцент
Більченко Євгенія Віталіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
доцент кафедри культурології.

Захист відбудеться „14” жовтня 2010 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий „13” вересня 2010 року

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.Д.Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку освіти в напрямку дослідницької парадигми виникає необхідність розгляду історії педагогіки, акцентуалізуванню на людиноцентристських, аксіологічних, акмеологічних, освітніх імперативах, зокрема окреслення історичних коренів формування та зорієнтованості тенденцій гуманітарного напрямку. Усунення певних прогалів у вивченні історії вітчизняної освіти сприятиме відтворенню її адекватного і цілісного образу. У цьому контексті викликає інтерес педагогічна спадщина славістів Лівобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ століття: І.Белорусова, А.Брока, А.Будиловича, П.Заболоцького, М.Лавровського, О.Музиченка, В.Науменка, О.Потебні, В.Резанова, І.Срезневського, М.Сумцова, М.Тулова, що тривалий час залишалась на периферії історико-педагогічної свідомості.

Втім актуальність звернення до спадку вчених Київського університету Св. Володимира, Харківського університету, Ніжинського Історико-філологічного інституту імені О.Безбородька обумовлена не лише необхідністю відтворення цілісної картини розвитку вітчизняної освіти. Адже йдеться про вивчення внеску славістів Лівобережної України в становлення теорії та практики вітчизняної гуманітарної освіти, попереднього досвіду і здобутків у розбудові гуманітарних наук, осмислення яких складає необхідну умову подальшого розвитку української педагогіки.

Вкорінення у традиції прагне й сучасна українська історія педагогіки. Державна національна програма „Освіта” (Україна ХХІ століття), Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Концептуальні засади гуманітарної освіти визначають векторність творення світової, загальнолюдської та національної школи, передбачають переосмислення сучасного виховного процесу, оптимізації та удосконалення виховних систем. Спрямування освіти України в системність Болонського процесу вимагає вдосконалення гуманітарної складової освіти, опрацювання підходів до конструювання її змісту, визначення критеріїв та принципів його відбору. Відтак одним із першочергових завдань сучасної історико-педагогічної україністики постає вивчення педагогічної спадщини славістів Лівобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ століття, з діяльністю яких пов’язана розбудова гуманітарної науки на теренах України.

Особливості світогляду славістів Лівобережної України, віхи життя та частково напрями науково-теоретичної діяльності були об’єктом уваги дослідників ще за їх життя. Період кінця 80-х років ХІХ – початку ХХ століття відзначився чималою кількістю рецензій, відгуків, науково-критичних й ювілейних статей. У 1920–1970-х рр. до педагогічного доробку та освітньої діяльності словесників звертаються І.Айзеншток, Д.Багалій, І.Кулаковський, І.Лециус, Д.Овсяніко-Куликовський. 1980–1990-і рр. характеризувалися посиленням інтересу науковців до фольклорних (О.Іванова), філологічних (М.Кравченко, А.Погрібний, С.Процюк, В.Статєєва, Л.Ожоган) та історичних (Г.Савченко) поглядів учених. На сучасному етапі з’являються роботи, що розглядають світоглядні концепції представників слов’янознавства з огляду

філософії (І.Богачевська, Ю.Вільчинський, М.Скорик), відзначають доцільність використання їх методичних ідей (І.Бакаленко, О.Ткачук) та психолого-педагогічних поглядів (М.Мацейків).

Окремі аспекти досліджуваної проблеми висвітлені в монографіях та дисертаційних працях В.Андрущенко, І.Зязюна (філософія освіти), О.Глузмана, П.Гусака (історія закладів освіти), В.Вихрущ (історія дидактики), Л.Вовк, Н.Побірченко (громадсько-педагогічний рух), В.Василенко, Є.Коваленко (персоніфікований розгляд історико–педагогічного напрямку), Н.Гупана, В.Курила, О.Черкасова (історіографія історико–педагогічних досліджень), В.Бондаря, Н.Дем'яненко, Г.Падалки, О.Падалки, М.Шкіля (педагогічна підготовка вчителя).

Однак, при всьому розмаїтті вивчення проблем гуманітарної освіти, на сучасному етапі необхідно відзначити відсутність спеціальних наукових праць, присвячених вивченню науково-теоретичної спадщини та внеску славистів Лівобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ століття у цінніснозорієнтування змістовно вивіренних тенденцій становлення освіти та науково–педагогічної думки. Це й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження „**Гуманітарна освіта в рецепції славистів Лівобережної України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)**”.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини ХІХ – початку ХХ століття, оскільки гуманітарність являла собою найбільш яскравий та домінуючий напрямок розвитку вітчизняної освіти означеного періоду. *Нижня хронологічна межа* – 60-і роки ХІХ століття, оскільки саме в цей період започатковуються освітні парадигми, спрямовані на переорієнтацію гуманітарного змісту освіти середніх та вищих навчальних закладів України на врахування особистісних, національно зорієнтованих та загальносвітових ідеалів. *Верхня межа* – початок ХХ століття (1919–1920 роки) – позначена пріоритетами освіти, що співвідносилися з реструктуризацією вищих закладів освіти в яких працювали вчені-славісти.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя і є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми кафедри педагогіки та педагогічної майстерності „Розвиток школи і педагогічної науки в Україні (ХІХ – ХХ ст.)” (протокол № 6 від 26 грудня 2001 року).

Тема дисертації схвалена Вченою радою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (протокол № 3 від 6 листопада 2008 року) та затверджена рішенням міжвідомчого бюро ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 10 від 23 грудня 2008 року).

Мета дослідження полягає у комплексному науковому розгляді ідей славистів Лівобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ століття щодо проблем гуманітарної освіти, з'ясуванні та висвітленні їх внеску в розвиток теорії та практики славистичних наукових шкіл.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії.
2. Здійснити ретроспективний аналіз процесу формування славистичних наукових шкіл регіону.
3. Дослідити умови становлення світоглядно-педагогічних засад слов'язнознавців Лівобережної України.
4. Розкрити педагогічні ідеї словесників щодо змісту освіти класичних навчальних закладів другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Об'єктом дослідження є науково-теоретична спадщина вчених другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Предметом дослідження виступають педагогічні погляди славистів Лівобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ століття з проблем гуманітарної освіти.

Методи дослідження: *пошуково-бібліографічний метод* вивчення бібліотечних, архівних матеріалів для теоретичного аналізу, синтезу, систематизації і класифікації джерел з досліджуваної проблеми; *порівняльно-зіставний метод* дозволив простежити генезу світоглядних цінностей та ідейних переконань славистів Лівобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ століття; *метод наукової реконструкції* окремих положень педагогічних концепцій представників словесності; *історико-педагогічний, теоретичний і системно-структурний методи* використовувалися з метою систематизації педагогічних поглядів вчених; *історико-ретроспективний метод* допоміг визначити внесок слов'язнознавців в розвиток теорії та практики гуманітарної освіти; *педагогічна герменевтика; інтеграція та узагальнення* опрацьованих матеріалів для формування висновків.

Методологічною основою дослідження є загальні положення теорії наукового пізнання; положення сучасної філософської науки про розгляд педагогічних явищ у соціокультурному контексті та діалектичному взаємозв'язку, про зв'язок національного та загальнолюдського, соціальну обумовленість виховання та навчання, про необхідність вивчення явищ у конкретно-історичних умовах.

Дослідження базується на принципах науковості, історизму, системності, об'єктивності, світоглядності, зв'язку теорії з практикою.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження є: філософські та філологічні праці, присвячені загальним світоглядним питанням розвитку гуманітарної освіти (Х.-Г.Гадамер, В. фон Гумбольдт, В.Дільтей, Г.Ріккерт), педагогічні дослідження (Я.Коменський, Й.Герbart, А.Дістервег, Й.-Г.Песталоцці, К.Ушинський); ідеї державних діячів (М.Боголепов, І.Делянов, О.Головнін, П.Ігнат'єв, М.Катков, К.Победоносцев, Д.Толстой), видатних вітчизняних педагогів (Н.Вессель, П.Каптерев, П.Соколов, К.Ушинський) щодо змісту освіти; висновки щодо закономірностей становлення вітчизняної школи (М.Богуславський, О.Джуринський, Є.Днепров), особливостей розвитку національної системи освіти та педагогічної думки (Л.Березівська, В.Вихрущ, Л.Вовк, Н.Дем'яненко, О.Сухомлинська).

Джерельну базу дисертаційного дослідження склали праці славістів Лівобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ століття: І.Белоруссова, А.Брока, А.Будиловича, П.Заболоцького, М.Лавровського, В.Науменка, О.Потебні, В.Резанова, І.Срезневського, М.Сумцова, М.Тулова. Об'єктом аналізу є як їх друковані праці (монографії, статті у періодичних виданнях, підручники), так і не введені до наукового обігу рукописні тексти (17 джерел). У процесі дослідження використано матеріали Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки АПН України імені В.Сухомлинського, Фундаментальної бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя та фонди: Центрального Державного Архіву Історії України (ЦДІАУ), фонд: 275 – Київське охоронне відділення, 293 – Київський цензурний комітет, 294 – Канцелярія київського відділу цензора, 295 – Київський тимчасовий комітет з справ друку, 442 – Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, 707 – Управління Київського навчального округу, 1235 – Грушевські – історики, лінгвісти, 2052 – Особистий фонд М.Ф.Сумцова; Філіалу Чернігівського державного обласного архіву в м. Ніжині (ВДАЧО в Ніжині), фонд: 1105 – Історико-філологічний інститут князя Безбородко за 1874-1919 роки (9 фондів). Опрацьовані документи Інституту рукописів Наукової бібліотеки України імені В.І.Вернадського (ІР НБУВ), фонди: ф. І, ф. І2, ф. 170, ф. 179, ф. 202, ф. 208, що висвітлюють педагогічні поглядів окремих учених. Було опрацьовано періодичні видання другої половини ХІХ – початку ХХ століття („Журнал министерства народного просвещения”, „Отечественные Записки”, „Русская школа”, „Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине”, „Русский вестник”, „Славянское обозрение”, „Русский филологический вестник” та ін.).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому: *вперше* у вітчизняній педагогічній науці на основі друкованих та рукописних матеріалів, історико-педагогічних праць, архівних джерел здійснено комплексне опрацювання науково-теоретичної спадщини славістів Лівобережної України та цілісний аналіз процесу формування славістичних наукових шкіл як напряму вітчизняної гуманітарної науки другої половини ХІХ – початку ХХ століття; визначено умови становлення світоглядно-педагогічних засад учених; проаналізовано стан відображення питання визначення тенденцій розвитку освіти в поглядах представників слов'янознавства; систематизовано теоретичний та практичний пошук словесників досліджуваного періоду щодо тенденцій структурування навчальних планів і програм класичних гімназій; розширено предметне поле аналізу педагогічного доробку персоналій з проблеми мови як засобу формування національної самосвідомості; введено до наукового обігу маловідомі джерела, нові ідеї, факти щодо педагогічної спадщини та освітньої діяльності вітчизняних славістів (І.Белоруссов, А.Брок, В.Резанов, М.Тулов), що значно збагачує історико-педагогічну науку. *Уточнено та доповнено* інтерпретацію педагогічних поглядів відомих славістів України (О.Потебня, І.Срезневський, М.Сумцов). *Дістало подальшого розвитку* осмислення ідей представників слов'янського мовознавства щодо особистості вчителя.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що проведений цілісний аналіз та систематизація джерел сприяють створенню основи для подальших наукових розробок у галузі історії вітчизняної освіти та педагогічної думки; забезпечують комплексне використання досягнень історико-педагогічної науки другої половини XIX – початку XX століття у сучасних умовах. Результати дослідження можуть бути використані: для удосконалення змісту навчального курсу історії педагогіки за рахунок більш ґрунтовного ознайомлення з еволюцією освітнього процесу; у розробці лекційних нормативних та спеціалізованих курсів з історії вітчизняної освіти та культури; при написанні дисертаційних досліджень; у процесі створення нових підручників і посібників з історії педагогіки, історії української науки і культури тощо.

Сформульовані положення та висновки дослідження, матеріали спецсеминару „Педагогічна думка України XIX – початку XX століття” (співавторство з Коваленко Є.) **впроваджено** в навчально-виховний процес Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (довідка № 07–10/1954 від 09.09.2010 р.), ДВНЗ „Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” (довідка № 735 від 08.09.2010 р.), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 04/1225 від 06.09.2010 р.).

Особистий внесок автора. У створеному спецсеминарі „Педагогічна думка України XIX – початку XX століття”, дисертантці належать розробка програми та планів семінарських занять, підбір та формування списку обов’язкової літератури.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується широким використанням історико-педагогічної літератури, друкованих та рукописних документів і матеріалів педагогічних видань другої половини XIX – початку XX століття з проблеми дослідження; застосуванням комплексу взаємоперевіряючих методів наукового дослідження, адекватних його об’єкту, предмету, меті та головним завданням; всебічним обговоренням його концептуальних положень і результатів.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження викладалися автором на II, III та IV Міжнародних науково-практичних конференціях „Інновації у вищій освіті” (Ніжин, 21–22 вересня 2004; Ніжин, 22–23 грудня 2006; Ніжин, 24–25 жовтня 2007), 16-х міжнародних людинознавчих філософських читаннях „Гуманізм. Людина. Цінності” (Дрогобич, 8–10 жовтня 2004), на Всеукраїнських конференціях „Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії і практики підготовки вчителя-вихователя-викладача” (Київ, 29 березня – 1 квітня 2005), „Видатні педагоги XIX століття про виховання „нової людини” (М.Демков, М.Корф, К.Ушинський, М.Пирогов, С.Русова, М.Костомаров, М.Драгоманов)” (Ніжин, 6–7 жовтня 2009), Науковій сесії присвяченій 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (9–10 червня 2010), щорічних звітних науково-практичних конференціях викладачів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (2003–2009). Основні положення й висновки дисертації доповідались та обговорювались на засіданнях кафедри

педагогіки та педагогічної майстерності Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (2003–2009).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 15 одноосібних статей, з них 14 у фахових виданнях з педагогіки, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається із вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури та джерел (335 позиції). Обсяг роботи – 219 сторінок, основна частина дисертації – 171 сторінка. У додатках представлено 2 таблиці на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність обраної теми для розвитку сучасної історико-педагогічної науки в Україні; розкрито ступінь наукової розробки обраної проблеми; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методологічну основу, методи дослідження; схарактеризовано його джерельну базу та хронологічні межі; розкрито наукову новизну й практичне значення здобутих результатів; відображено вірогідність результатів дослідження та форми їх апробації; подано інформацію про структуру дисертації.

У першому розділі „**Теоретичні основи дослідження**” проаналізовано стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії; здійснено ретроспективний аналіз процесу формування славістичних наукових шкіл регіону; досліджено умови становлення світоглядно-педагогічних засад вчених Лівобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

У дисертації виділено періоди, які характеризують стан вивчення феномену гуманітарної освіти у історико-педагогічній літературі. І-й п-д – 1850–1920 рр. – гуманітарна освіта розглядалася в контексті зміни пріоритетів розвитку вітчизняної системи освіти та трансформації змісту освіти класичних закладів досліджуваного періоду; II- й п-д – 1920–1990 рр. – визначалася як сукупність знань з галузі суспільних наук; III-й п-д – 1991р. – до сьогодні – аналізується в ракурсі зміни педагогічної парадигми, переорієнтації змісту освіти на засвоєння особистістю гуманістичних цінностей та формування основ її світогляду на ґрунті загальнолюдського та національного культурного спадку.

Дослідження будь-якого феномена культури завжди потребує звернення до його історії, оскільки саме історія є тим контекстом, поза яким існування жодного культурного феномену (в тому рахунку і славістики) неможливе. Відповідно, аналіз педагогічної спадщини славістів Лівобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ століття є важливою складовою реконструкції історичного контексту гуманітарної освіти.

На думку дисертанта, на вітчизняному ґрунті передумовами формування гуманітарної освіти є передусім наявність освітніх осередків (Острозька академія, братські школи) та інтелектуальних кіл (Л.Баранович, І.Гізель, С.Полоцький, Ф.Прокопович, Є.Славинецький), що усвідомлюють необхідність розвитку філологічних знань без яких неможливе повноцінне залучення до європейського культурного простору ХVІ століття. В цей час, спираючись на духовні традиції, започатковані киево-руською добою, філологічна освіта, як

частина гуманітарної, розвивалася на основі оригінального синтезу надбань греко-слов'янського і латинського світу.

Підкреслюючи тривалість процесу інституалізації гуманітарного знання, зважаючи на статус філологічних дисциплін в освітніх закладах, які діяли на українських землях в XVI – XVIII століттях, автор доходить висновку, що початковий етап історії української славістики пов'язаний з Києво-Могилянською академією. В цей час виникає полемічна література, з'являються статuti братських шкіл, перші словники й граматики церковнослов'янської мови, що піднімають її статус до мов європейської й світової науки (грецької й латинської) – „Лексис” та „Грамматика” Лаврентія Зізання, а особливо „Лексикон словено-роський” Памви Беринди і „Грамматика словенскія правильное синтагма” Мелетія Смотрицького.

Наступний етап у становленні славістики автор пов'язує з діяльністю Харківського університету (1805), Київського університету Св. Володимира (1834) та Ніжинського Історико-філологічного інституту князя О.Безбородка (1875). Спираючись на широке фактологічне підґрунтя, автор відтворює історико-педагогічний контекст, в якому розвивалися славістичні наукові школи Лівобережної України XIX – початку XX століття.

Розглядаючи вітчизняну славістику другої половини XIX століття, особливу увагу автор приділяє існуванню наукових шкіл. Саме в рамках Харківської та Ніжинської філологічної школи активно працювали А.Будилович, М.Лавровський, О.Потебня, В.Резанов, М.Сумцов. Представниками шкіл активно досліджувалися проблеми слов'янських мов, розширювалися межі лінгвістики, етнографії, літературознавства та фольклористики.

Вивчення широкого кола історико-педагогічних джерел дає підстави стверджувати, що у другій половини XIX століття розпочався процес інституалізації педагогічного напрямку про, що свідчить відокремлення курсу педагогіки від філософії (1850 р.), визначення педагогіки екзаменаційним предметом в університетах та інститутах (1851 р.), організацією педагогічних розділів у періодичних виданнях. В цей час поряд із професорами психології, яким за розпорядженням міністра народної освіти доручалося викладання курсу педагогіки, представники словесності почали опрацьовувати питання педагогічного характеру.

У процесі дослідження встановлено, що одним із пріоритетних напрямків реалізації практичної діяльності словесників Лівобережної України був навчально-методичний. Вченими створювалися та видавалися тексти навчальних лекцій для вищої школи (А.Брок, А.Будилович, П.Заболоцький, М.Лавровський, В.Резанов), готувалися підручники та практичні рекомендації щодо їх використання для середніх навчальних закладів (І.Белоруссов, М.Сумцов, М.Тулов) і початкової освіти (Б.Грінченко, О.Потебня).

Ґрунтовний аналіз теоретичної спадщини славістів Лівобережної України дає підстави стверджувати, що в коло їх наукових інтересів входили питання визначення тенденцій розвитку освіти другої половини XIX – початку XX століття (П.Заболоцький, О.Музиченко, М.Тулов) та змісту освіти класичної гімназії (І.Белоруссов, А.Брок, М.Лавровський); проблеми вимог до особистості

вчителя, його професійної підготовки та самоудосконалення (В.Голубєв, М.Тростніков, М.Сумцов); ідеї щодо мови як одного з визначальних засобів формування особистості та її національної самосвідомості (А.Будилович, В.Науменко, І.Срезневський).

У роботі зазначено, що педагогічні погляди словесників відрефлексовані ідеями видатних представників вітчизняної та світової педагогічної науки. В цьому контексті особливий інтерес викликають чисельні дослідження славістів про основоположників окремих педагогічних систем (Я.Коменський, Дж.Локк, М.Монтень, Г.Сковорода); праці, у яких висвітлювалися освітня діяльність та педагогічні погляди громадських діячів і вчених (Л.Баранович, І.Гізель, П.Могила, М.Смотрицький); публікації про педагогічні роздуми державних діячів стосовно проблем вдосконалення вітчизняної системи освіти (Катерина II, В.Каразін, Е.Лабуле, Ж.Мішле).

Одним із головних напрямків, які інтенсивно опрацьовувалися вченими досліджуваного періоду, була також історія становлення національних вищих навчальних закладів – Києво-Могилянської колегії, Харківського університету та Ніжинського Історико-філологічного інституту князя О.Безбородька.

Аналіз теоретичних досліджень вітчизняних славістів показує, що їх праці з теорії та практики освіти за кордоном другої половини XIX – початку XX століття охоплювали широкий спектр проблем: удосконалення системи фахової підготовки вчителів (М.Скворцов, М.Тулов), низького рівня освіти представників національних меншин (А.Будилович), негативного впливу популяризації знань (О.Музиченко, М.Скворцов), форм і методів викладання у вищій школі (О.Потебня).

В дисертації доведено, що розвиток світоглядно-педагогічних засад представників слов'язознавства другої половини XIX – початку XX століття відбувався в контексті: *економічних* (модернізація економіки), *соціокультурних* (колоніальне становище України; постійні утиски та заборона української мови, літератури, школи; державна доктрина, що характеризувалася взаємодією двох політико-освітніх парадигм – *консервативної* та *ліберальної*; суспільно-педагогічний рух), *освітніх* (створення мережі вищих гуманітарних закладів освіти; становлення суспільно-гуманітарних наук; формування системи освітніх товариств; становлення педагогічної періодики) *перетворень* у державі та в умовах інтенсивного реформування вітчизняної системи освіти (освітні реформи (кінець 50-х – початок 60-х рр.) та контрреформи (1870–1890-і рр.)).

Відзначається, що для академічної науки Російської імперії другої половини XIX століття була характерна досить значна кадрова зміна, часткова ротація одних викладачів на інших, що відчутно впливало на їх становлення як вчених і педагогів: значна частина славістів Лівобережної України були випускниками Київського (В.Науменко, М.Тулов) та Харківського університетів (О.Потебня), Ніжинського Історико-філологічного інституту князя О.Безбородька (П.Заболоцький), а також навчальних закладів Москви (М.Скворцов) й Санкт-Петербурга; переважна більшість майбутніх професорів та викладачів вищих навчальних закладів Лівобережної України починала свою педагогічну діяльність в середній школі (чоловічі та жіночі гімназії) або поєднувала її з роботою в інших

зкладах; більшість із них захищали свої магістерські та докторські дослідження при Петербурзькому (А.Будилович, А.Добіаш), Київському (В.Резанов) та Харківському (М.Лавровський) університетах. Усе це давало змогу більш тісно співпрацювати вітчизняним педагогам, славістам із своїми колегами на благо педагогічної та філологічної науки.

На думку автора, цінність наукової спадщини слов'янознавців Лівобережної України другої половини XIX – початку XX століття збільшує те, що їм вдалося у процесі викладацької діяльності перевірити свої теоретичні ідеї з питань гуманітарної освіти. Водночас обіймаючи керівні посади в середніх (І.Белоруссов, А.Брок, П.Заболоцький, М.Скворцов) і вищих (А.Будилович, А.Добіаш, М.Лавровський, М.Тулов) закладах й органах управління освітою мали змогу реалізувати їх в практичній роботі.

Дослідженням виявлено, що в зародженні й становленні світогляду славістів Лівобережної України, інтересу до проблем теорії та практики освіти значну роль відіграли також їх наукові відрядження за кордон, із метою підготовки до захисту магістерських і докторських дисертацій з мовознавства та літературознавства. Поряд із фаховою підготовкою стажування в університетах (Берліна, Варшави, Відня, Лейпцига, Праги, Софії, Загреба, Белграда) та наукові подорожі європейськими країнами дозволяли вітчизняним ученим-словесникам ознайомитися з розвитком світової наукової думки, досягненнями кращих представників педагогічної та філологічної науки, з їх теоретичними працями.

Як показало вивчення науково-теоретичної спадщини славістів Лівобережної України, погляди слов'янознавців на проблеми гуманітарної освіти формувалися не лише на основі їх наукової та педагогічної діяльності, але й участі в роботі Харківського (1877), Новоросійського (1889) та Ніжинського (1894) Історико-філологічних товариств, Київського й Харківського товариств класичної філології та педагогіки. Активно співпрацюючи з іншими членами, А.Добіаш, П.Заболоцький, О.Музиченко, О.Потебня, К.Радченко, В.Резанов, М.Сумцов проголошували повідомлення на педагогічні теми, аналізували стан освіти й педагогічної думки в Росії в окремі періоди, а також теорію і практику зарубіжної школи, обговорювали питання організації навчально-виховного процесу та проблеми викладання гуманітарних предметів у навчальних закладах різного профілю.

З'ясовано, що існуючи у межах імперської системи освіти і складаючи частку загальноросійського педагогічного процесу, вітчизняна славістична школа другої половини XIX – початку XX століття відіграла значну роль у розвитку гуманітарної освіти в Україні, а також сприяла, через наукову та просвітницьку діяльність становленню вітчизняної педагогіки.

У другому розділі **„Теорія та практика освіти у висвітленні славістів Лівобережної України другої половини XIX – початку XX століття”** розкрито погляди славістів Лівобережної України на проблеми визначення тенденцій розвитку освіти другої половини XIX – початку XX століття; визначено їх ідеї щодо мови як засобу формування національної самосвідомості; проаналізовано внесок представників словесності у визначення загальних норм формування змісту гуманітарної освіти; висвітлено теоретичні та практичні

пошуки щодо тенденцій структурування навчальних планів і програм класичних гімназій; охарактеризовано вимоги до особистості вчителя.

У дисертації визначено, що у другій половині XIX – початку XX століття в центрі уваги слависти Лівобережної України опинилися проблеми теорії та практики гуманітарної освіти. Спираючись на вітчизняний та закордонний досвід, вчені до провідних тенденцій розвитку освіти другої половини XIX століття відносили:

– *гуманітаризацію освіти* (розглядали проблеми освіти як частину культурно-історичного розвитку окремої країни (А.Будилович), відзначали, що освіта є не лише важливою соціально-культурною інституцією суспільства, яка забезпечує відтворення й розвиток у цьому суспільстві цінностей культури, що склалися історично, шляхом передачі знань та соціально-духовного досвіду народу від покоління до покоління, але й засобом розвитку його духовної культури (М.Скворцов));

– *національну спрямованість освіти* (доводили, що слов'янська гуманітарна школа має ґрунтуватися на принципах природовідповідності й народності, тобто враховувати місце умови народного життя та історичні традиції; а отже громадянські почуття виховуються в національному середовищі, зміст і форми функціонування якого відображають культурно-історичний досвід рідного народу (А.Будилович), переконували, на національне спрямування змісту освіти вітчизняних закладів впливають національність і мова народу, його релігійний світогляд і форми релігійної практики, народні перекази й звичаї, оскільки все це є відображенням та вираженням духовного обличчя народу, тих духовних цінностей, які цей народ спродукував та запозичив на шляху свого соціокультурного розвитку протягом віків (М.Скворцов));

– *гуманістичну спрямованість та демократизм освіти* (зазначали, що гуманістичне ставлення вчителя до учня як біологічної істоти проявляється в урахуванні його вікових та індивідуальних особливостей (А.Брок), бачили в учневі людську особистість, яка формується на основі демократичного стилю керівництва та гуманних взаємин між учителем і учнями (М.Тулов), в контексті демократизації розглядали проблему зрівняння можливостей на отримання освіти між чоловіками та жінками (П.Заболоцький, М.Сумцов));

– *відділення школи від церкви* (визначали фундаментальною основою народної школи релігійне вчення (М.Скворцов), переконували в необхідності переходу до світського виховання (А.Будилович), розглядали релігійні почуття дитини як одну з найважливіших морально-етичних домінант, які визначають ставлення особистості до світу (П.Заболоцький));

– *спроби подолання консервативності системи вітчизняної освіти* (гнучкість розглядали як здатність навчальних закладів швидко реагувати на виникнення нових потреб, змінювати критерії доступу до освіти, що реалізується через зміну змісту освіти з формального на реальний, тобто поступове заміщення класично-гуманітарних предметів на реально-природничі життєво необхідні як ґрунт для спеціальної та професійної підготовки молоді (О.Музиченко), стверджували, що освіта має бути гнучкою, зокрема і стосовно

цілей, змісту освітніх програм, структури навчальних закладів, форм організації навчального процесу та методів навчання (М.Скворцов)).

Автором встановлено, що на початку ХХ століття вчені відзначали також тенденції:

– *поступового переходу від інформаційних до активних методів навчання* (наполягали на необхідності під час підбору дидактичних методів спиратись на індивідуальний підхід до учня, враховувати його природні схильності й інтереси, розвивати здібності й обдарування (А.Брок), визначали важливість застосування наочних методів навчання (П.Заболоцький), відзначали витіснення наочного й словесного методів та методу роботи з книгою практичними методами (О.Музиченко));

– *безперервності освіти* (ставили одним з першочергових завдань шкільного навчання та виховання прищеплення кожному учню вміння збагачуватись позитивними знаннями протягом усього життя, підготовку молоді до виконання своїх громадянських та суспільних обов'язків (П.Заболоцький, О.Музиченко), важливого значення надавали проблемі самоосвіти та самовдосконалення вчителя (Б.Грінченко, М.Лавровський, М.Сумцов));

– *виокремлення виховання в окрему область педагогічної науки* (П.Заболоцький, О.Музиченко).

В роботі доведено, що у педагогічних системах словесників Лівобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ століття – А.Будилевич, В.Науменко, О.Потебня, І.Срезневський, М.Сумцов посідало вчення про рідну мову як основне підґрунтя навчання і виховання.

Вважаючи, що рідна мова й словесність повинні посісти визначальне місце серед інших навчальних предметів як у початковій, так і середній й вищій школі, вчені наполягали на необхідності вивчати саму мову, засоби і закони її виразності, відстоювали потребу розвивати в дитині з раннього віку чуття рідної мови.

Необхідно зазначити, що ідеї вітчизняних слов'янознавців із проблеми мови, як одного з головних засобів формування національної самосвідомості, базуються на основних положеннях досить поширеної в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття концепції гумбольдтіанства, теоретико-методологічною основою якої став антропологічний підхід до мови, згідно з яким мова, свідомість, мислення, культурне і духовне життя людини та нації знаходяться в тісному взаємозв'язку.

Педагоги відзначали, що вивчаючи рідну мову дитина засвоює категорії, які використовує її народ і її культура. Як член спільноти вона формує своє бачення світу не на основі самостійного опрацювання своїх переживань, а в рамках закріпленого в поняттях мови досвіду її етнічних предків. Рідна мова є основою існування спільноти, це ланцюг, що поєднує нинішнє покоління з минулими і майбутніми, єднає людей у просторі, освіті, культурі. Оволодіваючи рідною мовою, дитина тим самим засвоює і закріплені в ній уявлення про світ, ставлення до нього, способи мислення і дії, ідентифікує себе з власною культурою.

Аналіз науково-педагогічних праць А.Будилевича, П.Заболоцького, М.Лавровського, В.Науменка, А.Степовича, М.Тулова свідчить про глибоке розуміння ними ролі і місця принципів формування змісту освіти вітчизняної

гуманітарної школи досліджуваного періоду. Вчені доводили доцільність дотримання принципів: *народності, виховуючого навчання, науковості, послідовності та систематичності, доступності та врахування індивідуальних особливостей учнів, зв'язку навчання з життям.*

Вчені славісти відстоювали думку про те, що головним завданням гуманітарної освіти є сприяння розумовому розвитку та моральному потенціалу дітей. Реалізації цієї мети мають сприяти всі предмети навчального плану класичної гімназії.

Відзначаючи провідну роль грецької і російської мови та математики у навчальних планах класичної гімназії, педагоги пропонували зміни, що, на їх думку, необхідно ввести до навчального плану класичної гімназії: збільшити кількість годин на вивчення граматики російської та церковнослов'янської мов (А.Будилович); викладати пропедевтичний курс стародавніх мов, виокремити Закон Божий в окремий предмет (І.Белоруссов); відмінити оцінювання й іспит з Закону Божого, скоротити кількість годин на вивчення математики в бік наближення природничих наук, перенести нові мови до додаткової частини, ввести до навчального плану філософію, мистецтво, малювання, ліплення, тілесні вправи, ігри (А.Брок).

М.Лавровським та В.Резановим було визначено ряд вимог, що мали покращити навчальні програми класичної гімназії: а) концентрація матеріалу з навчального предмета; б) групування навколо нього всієї додаткової інформації з дисципліни; в) розвантаження навчальних програм від надто ускладненого матеріалу (перевантаженого науковими системами та теоріями); г) врахування при складанні навчальних програм вікових можливостей та рівня розвитку учнів; д) дотримання концентричного способу побудови навчальних програм.

Словесники наполягали також на необхідності збереження теорії словесності як навчального предмета класичної гімназії (всупереч твердженням, що вона має право на існування лише як наука). М.Тулов відзначав, що теорія літератури як наука постає на ґрунті рідної словесності й розвивається в органічному зв'язку з історією духовного життя свого народу та світової культури; а як навчальний предмет має висвітлювати художню творчість свого народу та ознайомлювати з ходом і кращими творами поезії у різних народів. Теорія словесності покликана навчити учня виділяти головну ідею поетичного чи прозового твору та поступово формувати вміння аналізувати художні твори, стверджував і І.Белоруссов.

Як свідчать вивчені у ході дослідження матеріали, що реалізації головних завдань гуманітарної освіти, на переконання В.Голубєва, П.Заболоцького, М.Лавровського, О.Музиченко, М.Сумцова, М.Тростнікова, мав вчитель. Вчені обґрунтовували значущість спеціальної педагогічної підготовки вчителя, формулювали вимоги до нього як організатора навчально-виховного процесу.

Виявлено, що у педагогічних працях славістів Лівобережної України досліджуваного періоду дано вичерпну характеристику вимог до якостей особистості вчителя, які можна згрупувати в окремі блоки: *мотиваційні* (переконаність, соціальна активність, відчуття обов'язку), *морально-особистісні* (моральність, позитивний приклад, авторитет, високу вимогливість до себе та

учнів, розвинуте відчуття відповідальності, вміння розвивати інтерес до свого предмета та ефективно здійснювати виховну роботу); *професійні* (грунтовна загальноосвітня підготовка, володіння глибокими знаннями у сфері своєї наукової галузі, педагогіки, психології та методики, практичними навичками, педагогічною майстерністю, прагнення до самоудосконалення та самоосвіти).

Таким чином, визначаючи проблеми теорії та практики гуманітарної освіти надзвичайно актуальними, представники славістики Лівобережної України другої половини XIX – початку XX століття заклали їх теоретичні засади у вигляді чітко визначеної культурологічної парадигми змісту освіти, обґрунтування принципів його формування, характеристики його компонентів, місця рідної мови.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі вивчення педагогічної, філологічної, історико-педагогічної, філософської, історико-психологічної літератури та інтерпретації архівних джерел досліджено та зроблено висновки щодо визначення проблематики з теорії та практики гуманітарної освіти в педагогічній спадщині славістів Лівобережної України другої половини XIX – початку XX століття. У ході проведеного дослідження ми дійшли таких висновків:

1. Характеризуючи стан вивчення феномену гуманітарної освіти Лівобережної України другої половини XIX – початку XX століття у історико-педагогічній літературі, було визначено етапи історіографії і досліджень проблеми: 1850–1920 рр. – проблеми теорії і практики гуманітарної освіти частково розкривалися у контексті зміни пріоритетів розвитку вітчизняної системи освіти та трансформації змісту освіти класичних закладів досліджуваного періоду; 1920–1990 рр. – визначалися як сукупність знань з галузі суспільних наук, що мали визначальне значення для формування світогляду та загального розвитку особистості; 1991р. – до сьогодні – аналізується в ракурсі зміни педагогічної парадигми, переорієнтації змісту освіти на засвоєння особистістю гуманістичних цінностей та формування основ її світогляду на ґрунті загальнолюдського та національного культурного спадку.

2. Установлено, що визначальними чинниками формування славістичних наукових шкіл у другій половині XIX – на початку XX століття на теренах Лівобережної України є опосередкованість прилучення вітчизняного мовознавства до фундаментальної філологічної традиції; домінування культурних впливів, що впродовж багатьох століть не сприяли становленню української філології та педагогіки; історичні умови, що гальмували процес інституалізації славістики та педагогіки як галузей гуманітарного знання.

3. Доведено, що становлення світоглядно-педагогічних засад славістів другої половини XIX – початку XX століття відбувався в контексті: *економічних, соціокультурних, освітніх* перетворень та в умовах *інтенсивного реформування вітчизняної системи освіти*; їх педагогічної, наукової, керівничої діяльності в середніх (чоловічих та жіночих гімназіях) та вищих (Харківському та Київському університетах, Ніжинському Історико-філологічному інституті)

навчальних закладах Російської імперії; *наукових стажувань за кордоном та подорожування європейськими країнами* (Берліна, Варшави, Відня, Лейпцига, Праги, Софії, Загреб, Белграда); *участі у роботі провідних просвітницьких (київських громади та просвіти), освітніх (Харківське товариство поширення в народі грамотності, Харківське педагогічне товариство сприяння справі виховання дітей, Київське товариство поширення в народі початкової, середньої і вищої освіти, Київське товариство грамотності, Товариство любителів південно-російської мови та словесності Г.Ф.Квітки-Основ'яненка) та наукових товариств (Харківського та Ніжинського Історико-філологічних товариств, Київського й Харківського товариств класичної філології та педагогіки).*

4. З'ясовано, що до основних тенденцій розвитку гуманітарної освіти другої половини XIX – початку XX століття слов'янознавці відносили *гуманітаризацію освіти* (що покликана формувати духовність і культуру особистості на основі національних та загальнолюдських надбань), *національну спрямованість освіти* (що полягає у невіддільності освіти від національної основи), *гуманістичну спрямованість та демократизм освіти* (наполягали на необхідності гуманного ставлення до особистості дитини, відзначали потребу у створенні сприятливих умов для її розумового та морального розвитку), *спроби подолання консервативності системи вітчизняної освіти* (що означає відмову від обмеження визначення цілей освіти державним замовленням, а розширювати його потребами освіти); на початку XX століття до них додалися тенденції *поступового переходу від інформаційних до активних методів навчання* (яка передбачала викорінення догматичних підходів та методик, створення ефективних шляхів навчання та виховання), *безперервності освіти* (яка відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої підготовки та самоосвіти особистості) та *виокремлення виховання в окрему галузь педагогічної науки*.

5. Гуманізація освітніх тенденцій обумовили підвищення інтересу і потреби до визначення місця рідної мови у змісті освіти навчальних закладів класичного типу, а також до національного спрямування особистості вчителя. Славісти А.Будилевич, В.Науменко, А.Степович, І.Срезневський, М.Тулов спиралися на принципи народності та культуровідповідності при визначенні значення рідної мови у змісті гуманітарної освіти. Зазначені автори стверджували, що засвоюючи рідну мову, дитина прилучається до свого історичного коріння, культурних надбань народу та досвіду, набутого попередніми поколіннями.

Рідна мова розглядалась славістами, як один з визначальних засобів формування особистості, її національної самосвідомості. Обґрунтовуючи роль мови у формуванні етнічної ідентичності, вчені виділили *гносеологічну* (внутрішні знання – знання для себе, для задоволення власних потреб того, хто пізнає (І.Срезневський)), *комунікативну* (зовнішні знання – для спілкування з іншими (І.Срезневський)), *експресивну* (психоемоційний спектр є унікальним для кожного народу і втілений в його мові (А.Будилевич)), *націєтвірну* (оскільки людська думка еволюціонує в найтіснішому зв'язку з мовою й за закономірностями, що носять семантичний характер, то людей однієї національності пов'язує єдність елементарних прийомів думки (О.Потебня)),

культурологічну (на основі етнопсихічного компонента формується у свідомості школяра картина світу, яка притаманна носію рідної мови, – знання специфіки сприймання навколишнього світу, особливостей менталітету представників національної культури сприяють залученню учнів до концептуальної системи національного лінгвосоціуму (М.Сумцов)) *функції* мови.

6. Систематичний аналіз наукового доробку словесників Лівобережної України свідчить про дидактично виважене обґрунтування вимог до формування змісту освіти гуманітарної школи. Автори не застосовують такий термін, як „принципи” формування змісту освіти. Поряд з цим у працях чітко виокремлюються такі вимоги до нього: природовідповідність, народність, науковість, послідовність і систематичність, зв’язок з життям, відповідність віковим особливостям учнів. Це свідчить про визначення закономірних основ досліджуваного феномену, тобто науковий підхід, який базується на теоретичному осмисленні персонального практичного досвіду відомих науковців та педагогів, а також педагогічних концепціях своїх попередників.

7. У процесі дослідження встановлено, що славісти І.Белоруссов, А.Брок, М.Лавровський, В.Резанов були прихильниками теорії формальної освіти та послідовними провідниками ідеї класичної освіти; відстоювали думку про те, що класична система повинна ґрунтуватись на викладанні стародавніх мов та математики, оскільки саме ці предмети взаємодоповнюють один одного і складають педагогічну цілісність, спрямовану на всебічність гармонійного розвитку людського розуму; наполягали на постійному тренуванні розуму дитини через вирішення завдань, які відповідали б віковому розвитку учнів та являли собою зразок елементарних наукових завдань.

Теоретичні та практичні пошуки слов’янознавців Лівобережної України другої половини XIX – початку XX століття супроводжувалися активною переробкою навчальних планів і програм, пошуком нових шляхів їх запровадження, визначенням дидактичної цінності окремих навчальних предметів для реалізації мети класичної гімназії. Педагогами уточнювалися мета гімназійної освіти, її структура та напрямки розвитку.

Вченими було визначено ряд вимог, що мали покращити навчальні програми класичної гімназії: а) концентрація матеріалу з навчального предмета; б) групування навколо нього всієї додаткової інформації з дисципліни; в) розвантаження навчальних програм від надто ускладненого матеріалу (перевантаженого науковими системами та теоріями); г) врахування при складанні навчальних програм вікових можливостей та рівня розвитку учнів; д) дотримання концентричного способу побудови навчальних програм.

Цінність цих пошуків визначається тим, що вони були реалізовані наступними поколіннями педагогів, відродженням гімназій по типу освіти в сучасних умовах.

8. У працях славістів Лівобережної України значне місце приділялося роздумам про особистість вчителя, визначенню вимог до їх якостей та професійних характеристик. Так, В.Голубєв, П.Заболоцький, М.Лавровський, М.Сумцов, М.Тростніков підкреслювали, що для розв’язання складних педагогічних проблем учитель має оволодіти основами професійної підготовки,

заснованими на „енциклопедичній” освіченості та педагогічній майстерності. Ці характеристики можна згрупувати в мотиваційний, морально-особистісний та професійний блоки.

Дослідження не висвітлює всіх аспектів проблеми. Подальшого поглибленого вивчення та узагальнення потребують питання пов'язані з історією становлення вітчизняних навчальних закладів. Перспективними також є дослідження внеску вчених у розвиток порівняльної педагогіки.

Статті у провідних наукових фахових виданнях:

1. Баленко Н. М. Роль і місце Ніжинського історико-філологічного інституту князя О.А.Безбородька в культурно-освітньому просторі України кінця XIX – початку XX століття / Н. М. Баленко // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДПУ, 2003. – № 1. – С. 113–116.

2. Баленко Н. М. Проблема підвищення професійної кваліфікації викладачів вищої школи України (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / Н. М. Баленко // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДПУ, 2003. – № 3. – С. 120–123.

3. Баленко Н.М. Компаративні дослідження вчених мовознавців України другої половини XIX – початку XX століття / Н. М. Баленко // Наукові записки НДПУ імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДПУ, 2004. – № 1. – С. 138–141.

4. Баленко Н. М. Проблема підготовки вчителів в теоретичній спадщині М.О.Лавровського та М.Є.Скворцова / Н. М. Баленко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ, 2004. – № 4. – С. 125–128.

5. Баленко Н. М. Проблема професійного та особистісного розвитку майбутнього вчителя в спадщині вітчизняних педагогів-мовознавців (II пол. XIX – поч. XX ст.) / Н. М. Баленко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 16.: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. – К.: КНПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 2 (12). – С. 42–44.

6. Баленко Н. М. Теоретико-методологічна підготовка вчителя в спадщині вітчизняних педагогів-мовознавців (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / Н. М. Баленко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 16.: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. – К.: КНПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 3 (13). – С. 62–65.

7. Баленко Н. М. Освітня діяльність та історико-педагогічна спадщина А.С.Будиловича (1846-1919) / Н. М. Баленко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ, 2005. – № 1. – С. 197–201.

8. Баленко Н. М. Зарубіжний досвід професійної підготовки вчителів у рецепції вітчизняних дослідників історії освіти (друга половина XIX – початок

XX століття) / Н. М. Баленко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ, 2005. – № 4. – С. 178–180.

9. Баленко Н. М. Мова як інструмент формування національної самосвідомості в теоретичній спадщині вітчизняних педагогів, мовознавців та літературознавців другої половини XIX – початку XX століття / Н. М. Баленко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ, 2005. – № 5. – С. 174–178.

10. Баленко Н. М. Просвітницька діяльність вітчизняних вчених мовознавців та літературознавців в контексті суспільно-педагогічного руху другої половини XIX – початку XX століття / Н. М. Баленко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ, 2006. – № 3. – С. 95–98.

11. Баленко Н. М. Проблема змісту освіти середньої школи в спадщині вітчизняних вчених другої половини XIX – початку XX століття / Н. М. Баленко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ, 2007. – № 1 – С. 131–133 .

12. Баленко Н. М. Я.А.Коменський в історико-педагогічній спадщині вітчизняних вчених мовознавців другої половини XIX століття / Н. М. Баленко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ, 2008. – № 3. – С. 128–130.

13. Демченко Н. М. Дослідження педагогічних поглядів видатних вітчизняних та зарубіжних персоналій у спадщині вчених-мовознавців Лівобережної України (друга половина XIX століття) / Н. М. Демченко // Наукові записки НПУ імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ, 2008. – № 5. – С. 146–149.

14. Демченко Н. М. Принципи формування змісту освіти класичної гімназії в поглядах вітчизняних славистів другої половини XIX століття / Н. М. Демченко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ, 2009. – № 1. – С. 177–180.

Статті у збірниках наукових праць:

15. Демченко Н. М. Вимоги до особистості вчителя в рецепції вітчизняних славистів другої половини XIX – початку XX століття / Н. М. Демченко // Наукова сесія присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету М.П.Драгоманова: за версією і сприянням ректора університету В.П.Андрущенка: у двох книгах / упор.: Л.П.Вовк, О.С.Падалка. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – Книга друга. – С. 275–283.

АНОТАЦІЇ

Демченко Н.М. Гуманітарна освіта в рецепції славистів Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2010.

Дисертацію присвячено дослідженню проблем гуманітарної освіти славістами Лівобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Здійснено ретроспективний аналіз процесу формування славістичних наукових шкіл Лівобережної України; визначено чинники, що сприяли її становленню; досліджено умови становлення світоглядно-педагогічних переконань і життєвих цінностей словесників означеного періоду.

У дослідженні доведено, що особливе місце в теоретичній спадщині слов'янознавців Лівобережної України займала проблема мови як засобу формування національної самосвідомості. Розкрито їх погляди на проблему особистості вчителя, його професійної підготовки та самоудосконалення.

Узагальнено внесок представників словесності Лівобережної України в розробку теорії та практики проблем змісту гуманітарної освіти. Визначено особливості їхніх ідей щодо тенденцій розвитку освіти, принципів формування змісту освіти класичних навчальних закладів, вимог до його відбору та умов практичної реалізації.

Ключові слова: гуманітарна освіта, славісти, науково-теоретична спадщина, тенденції розвитку освіти, принципи формування змісту освіти, класичні навчальні заклади, рідна мова, особистість вчителя.

Демченко Н.М. Гуманитарное образование в рецепции славистов Левобережной Украины (вторая половина ХІХ – начало ХХ столетия). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2010.

Диссертация посвящена исследованию проблем гуманитарного образования представителями словесности Левобережной Украины второй половины ХІХ – начала ХХ века (И.Белоруссов, А.Будилович, П.Заболотский, А.Музыченко, Н.Лавровский, В.Науменко, А.Потебня, Н.Скворцов, Н.Сумцов, М.Тулов и др.).

Осуществлён ретроспективный анализ процесса формирования славистических научных школ Левобережной Украины. Исследованы экономические, социокультурные и образовательные условия, что содействовали становлению мировоззренческих, жизненных ценностей и педагогических взглядов славистов исследуемого периода.

В работе доказано, что особое место в теоретическом наследии представителей словесности Левобережной Украины занимала проблема языка. Учёные выделяли гносеологическую (И.Срезневский), коммуникативную (И.Срезневский), экспрессивную (А.Будилович), национально формирующую (О.Потебня), культурологическую (Н.Сумцов) функции языка в процессе формирования личности и её национального самосознания.

Систематизируется вклад представителей словесности Левобережной Украины исследуемого периода в разработку проблем содержания образования. В диссертации выявлены особенности их теоретических идей о целях, заданиях, тенденциях развития и принципов формирования содержания образования отечественных гуманитарных учебных заведений, требованиях к его отбору и условиям реализации.

Среди тенденций развития отечественного образования второй половины XIX века они называли гуманизацию, национальное и гуманистическое направление образования, попытки отделения школы от церкви и отказа от неизменности системы образования. В начале XX века учёные выделяли также и тенденции постепенного перехода от информативных к активным методам обучения, непрерывность образования и тенденцию выделения воспитания в отдельную область педагогической науки.

Анализ педагогического наследия славистов Левобережной Украины даёт возможность утверждать, что учёными отстаивались идеи формирования содержания образования гуманитарной школы на основе принципов народности, воспитывающего обучения, научности, последовательности и систематичности, доступности и учёта индивидуальных особенностей учеников, связи обучения с жизнью.

В ходе исследования установлено, что теоретические и практические изыскания учёных сопровождалось активным усовершенствованием учебных планов и программ, поиском новых путей их реализации, определением дидактической ценности каждого учебного предмета для реализации целей классической гимназии. Педагоги определяли главным заданием гуманитарной школы содействие умственному развитию и моральному потенциалу детей; настаивали на том, что учебные планы и программы классических гимназий должны основываться на изучении гуманитарных предметов.

Славистами были определены требования к учебным программам классической гимназии: концентрация учебного материала по предмету; группирование около него всей дополнительной информации по дисциплине; разгрузка учебных программ от излишне сложного материала; учитывать при подготовке учебных программ возрастных особенностей и уровня развития учеников; концентрический способ составления учебных программ.

В исследовании раскрываются взгляды словесников второй половины XIX – начала XX века на проблему личности учителя. В их работах обосновывались необходимость специальной педагогической подготовки учителя, формулировались мотивационные, морально-личностные и профессиональные требования к его личности.

Ключевые слова: гуманитарное образование, слависты, теоретико-научное наследие, тенденции развития гуманитарного образования, принципы формирования содержания образования, родной язык, личность учителя.

Demchenko N.M. Humanitarian education in the perception of the slavist representatives of the Left-bank Ukraine (the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century). – Manuscript.

The thesis is for getting the scientific degree of the candidate of Pedagogical sciences, speciality 13.00.01 – general pedagogics and History of Pedagogics. – Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2010.

The dissertation examines the issues of the research of humanitarian education by the slavists of the Left Bank Ukraine in the second half of the XIXth – the early XXth century. The thesis makes a retrospective analysis of the formation process of slavic sciences in the Left-bank Ukraine; it identifies the factors that contributed to their generations; the conditions of formation of ideological and pedagogical beliefs and life values of the philologists of the period under research.

The study has proved a conspicuous place of the language issue as a means of formation of the national consciousness in the theoretical heritage of the slavists of the Left Bank Ukraine. The research has revealed their views on the problem of the teacher's personality, his training and self-improvement.

The dissertation summarized the contribution of the slavist representatives of the Left-bank Ukraine to the development of the theory and practice of the issue of the humanities. The peculiarities of their ideas as for the trends in education, the principles of the classical educational essence, requirements for its selection and terms of implementation are revealed and characterized.

Key words: scientific school, slavists, scientific and theoretical heritage of the slavists of the Left Bank Ukraine, principles of forming the content of education, classical education, native language, teacher's personality.

Підписано до друку 10.09.2010 р.
Гарнітура Computer Modern.
Замовлення №

Формат 60x90/16
Ум. друк. арк. 0,9

Папір офсетний.
Наклад 120 прим.

Видавництво
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №2137 від 29.03.05 р.
8(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru